

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

SARIÇOBAN, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (4) , 1755-1777.

İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası

Gülay SARIÇOBAN^(*)

Öz: Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan sonra, kolektif barış ve güvenliğin harareti savuncusu olarak anti-revizyonist bir politika takip etmiştir. Bu politikayı İkinci Dünya Savaşı yıllarında da sürdüren Türkiye, kendi çıkarları doğrultusunda her ülke ile eşit mesafede durarak denge politikası kurmaya çalışmıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşında jeopolitik konumu sebebiyle, müttefiklerin (İngiltere, Fransa, ABD, Sovyetler Birliği) ve mihver devletlerin (Almanya, İtalya, Japonya) kendi yanlarında savaşa sokabilmek için yoğun baskılarına maruz kalmıştır. Ancak Türkiye, ısrarla savaş dışı kalmaya çalışmış ve savaşın seyrine göre kendi politikalarını belirleme yoluna gitmiştir. Mart 1941'de Sovyet Rusya yayınladığı bir deklarasyonla, Türkiye'nin savaşa girmeye mecbur kalması halinde, 1925'te imzalanmış ve halen mevcut olan Saldırmazlık Paktı'na riayet edileceğini, Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir. Haziran 1941'de Almanya ile Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanarak, Alman tehdidi önlenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesi, Almanların Sovyetler karşısında yenilgiye uğramaları ve Kuzey Afrika'da sağlanan müttefik üstünlüğü savaşın seyrini ve dolayısıyla Türkiye'nin de savaş dışı konumunu oldukça etkileyecektir. Başta İngiltere olmak üzere, müttefikler Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiği üzerinde daha çok durmaya ve baskıyı artırmaya başlamışlardır. 1943 yılından itibaren savaşın seyri müttefikler lehine gelişmeye başlayınca Türkiye, tarafsızlığını bozmuş fiilen olmasa da 1945'te resmen savaşa katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Dış Politika, Türkiye

Turkish Foreign Policy (1939-1945) during World War II

Abstract: Following Lozan Treaty, Turkey, as the advocator of the collective peace and security had an anti-revisionist policy. Having this policy during the years of World War II, Turkey tried to have a balanced-policy for her benefits by treating each country equally. Due to her geopolitical location during World War II, Turkey had been exposed to intensive compulsions by allied countries (England, France, USD, Soviet Union) and axis powers (Germany, Italy, Japan) to take part in the war with them. However, Turkey insistently tried to neutralize herself from the war and determine her own policy according to the march of this war. With a declaration by the Soviet Union in March 1941, it was reported that, in case Turkey had to go to war, they would conform to the pact of non-aggression signed in 1925 and still in practice and Turkey could trust in the neutrality of Soviet Union. In 1941 signing the pact of non-aggression between Germany and Turkey, the German threat was avoided. That the United States of America went to war affected the German's losing against the Soviet Union and the superiority of the allied forces in the North Africa affected the march of war and thus Turkey's situation out of war to a great extent. The allied forces, primarily England, had insisted and increased their pressure on Turkey to go to war. From 1943 when the march of the war was in favor of the allied forces, ending her neutrality, Turkey, even not virtually, had to go to war in 1945.

Keywords: World War II, Turkish Foreign Policy

Makale Geliş Tarihi: 26.09.2020

Makale Kabul Tarihi: 23.12.2020

^{*} Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (e-posta: gulay.saricoban@hacettepe.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9309-8363>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I.Giriş

İkinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası ortama genel olarak baktığımızda sonunun nereye varacağı kestirilemeyen bir devletlerarası güç mücadelesi göze çarpmaktadır. Bu uluslararası koşulların oluşmasında en önemli etkinin Birinci Dünya savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmaları olduğu görülmektedir. Gerçekten de revizyonist devletlerin itiraz noktaları bu barış antlaşmalarında birleşmektedir. En güçlü itirazlar bu dönemde Nazilerden gelmiş ve sonuçta Hitler'in 1933 yılında Almanya'da iktidarı ele geçirmesinde kullandığı en önemli dayanaklardan biri olmuştur (Shirer, 1979:174).

Bu arada, 1929 dünya ekonomik krizi de, mevcut totaliter rejimlerin güçlenmesine yol açmış ve bir anlamda dönemin totaliter eğilimli partilerinin de ülkelerinde iktidarı ele geçirmesini kolaylaştıracak meşru zemini bulmalarını sağlamıştır. Krizi takip eden yıllarda Japonya'da askerler çeşitli hükümet darbeleriyle iktidarlarını güçlendirirken, Almanya'da da Nazi Partisi'ne (Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi) iktidar yolunun açıldığı gözlenmiştir. İtalya'da Faşist Rejim, Sovyetler Birliği'nde ise Stalin Yönetimi, uluslararası siyasal ortamın bu çalkantılı döneminden yaralanmasını bilmişlerdir (Hobsbawn, 1996:106).

Almanya'da Nazi, İtalya'da Faşist, Japonya'da ise Militarist yönetimler çok geçmeden revizyonist bir grup oluşturmuşlardır. Bunlardan Japon Militarizmi revizyona diğerlerinden önce başlamıştır. Almanya'da ise 1933 yılında iktidara gelen Adolf Hitler, İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmak için sadece altı yıl bekleyecekti. İşte bu altı yıl içerisinde gelişen uluslararası olaylar ister istemez Türkiye'yi de etkileyecek, Türkiye kendisini hiç de hesapta olmayan bir savaşın, 'Dünya Savaşı'nın' tam ortasında bulacaktı.

İkinci Dünya Savaşı'nın somut nedenlerinin 1930'ların sonlarına doğru çeşitli antlaşmalarla birbirlerine bağlanan adı geçen üç revizyonist gücün saldırganlığında aramak gerekmektedir. 1930'lu yılların başından itibaren başlayan bu saldırganlık giderek yoğunlaşmış, sonlarına doğru ise, neredeyse bir paylaşım savaşı görünümüne bürünmüştür. Statükocu devletlerin tepkisizliğinin de güçlendirdiği söylenebilecek bu saldırganlık eğilimleri ve buna bağlı olarak gelişen ve savaş sürecini hazırlayan önemli gelişmeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Japonya'nın 1931'de Mançurya'yı işgal etmesi, İtalya'nın 1935'te Etiyopya'yı işgal etmesi, Almanya'nın ve İtalya'nın 1936-1939 İspanya İç Savaşına müdahaleleri, Almanya'nın 1938'in başında Avusturya'yı işgali, aynı yılın sonlarına doğru ise Almanya'nın Çekoslovakya'yı parçalaması ve Mart 1939'da ülkenin tamamını işgal etmesi, ardından İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve sonuçta Almanya'nın Polonya üzerinde savaşın filen patlamasına sebep olan taleplerde bulunmasıdır. Bunun yanı sıra, bu saldırganlık eğilimlerinin dış etkenleri de su şekilde sıralanabilir: Milletler Cemiyeti'nin 1931'de Japonya'ya karşı harekete geçmemesi, 1935'te İtalya'ya karşı etkin önlemlerin alınmaması, İngiltere ve Fransa'nın Versailles Antlaşması'nı tek taraflı olarak suçlamasına ve 1936'da Rhineland'ı askeri işgal altına almasına tepki göstermemeleri, İspanya iç savaşına müdahale etmemeleri, Avusturya'nın işgaline tepki

göstermemeleri, Almanya'nın Çekoslovakya'ya yaptığı şantaj karşısında gerilemeleri (1938 Münih Antlaşması) ve Sovyetler Birliği'nin Nazi Yönetimine olan muhalefetinin 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı ile kesintiye uğratılması (Hobsbawn, 1996:106).

Bu revizyonist saldırganlık karşısında İngiltere ve Fransa ise, Almanya'nın Polonya'ya saldırmasına yani savaşın başlamasına kadar (Eylül 1939) yatıştırma politikası izlemiştir. Bu politika ister istemez revizyonist devletleri ödüllendirmekle sonuçlanmıştır. Aynı sürecin devamı olarak Eylül 1938'de gerçekleşen Münih Konferansında da yatıştırma politikasına devam edilmiş, bunun sonucunda devam eden yaklaşımlar Almanya'yı değil yatıştırma daha da saldırganlaştırmıştır. Ve sonuçta bu gelişmeler Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgali ile sonuçlanmıştır.

Avrupa ve dünyanın bunalım yaşadığı bu dönemde Türkiye, Lozan Antlaşması'nın Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesinde eksiklikler bırakmasına rağmen, revizyonist Avrupa devletleri gibi, bu buhranları kendi çıkarları için kullanma yoluna gitmemiştir. Aksine kolektif barış ve güvenliğin harareti savunucusu olarak anti-revizyonist bir politika takip etmiştir.

Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığı'na seçilen İsmet İnönü döneminde Türk dış politikası temelde Atatürk dönemi Türk dış politikasından farklılıklar göstermemiştir. Atatürk dönemi benzeri İnönü döneminde de savaş öncesi ve savaş içinde Türkiye kendi çıkarları doğrultusunda her ülke ile önyargısız ilişki kurmuş veya kurmayı denemiştir. Yine Atatürk dönemi dış politika ilkelerinden olan askeri donanımı sağlama, kendi kendine yeter hale helme, kendi gücüne güvenme, buna bağlı olarak barışı korumak ve sağlamak için savaşa hazır olma ve savaşacağı yönündeki kararlılığını gösterme prensipleri İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikasının sürekli gözettiği bir ilke olmuştur (Yılmaz, 1998:14).

II. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Takip Ettiği Dış Politika Esasları

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda coğrafi mevkiinin önemi dolayısıyla, müttefiklerin ve mihver devletlerin kendi yanlarında savaşa sokabilmek amacıyla yoğun baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskılara karşı Türkiye çelişkilerle dolu bir dış politika izlemiştir. Bu politikanın temel amacı Türkiye'yi savaş dışı tutmak, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hiçbir taviz vermeden muhafaza etmek olmuştur (Sarıay, 1988:20).

Savaş yılları boyunca ne olursa olsun savaşa katılmamak ilkesine dayanan dış politikamızın stratejik hedefi de “ülkenin savaştan uzak kalmasını sağlamaktır”(Koçak, 1986:398). Bu stratejik hedefe ulaşmak için değişik taktikler uygulanmış, ama temel taktik hiç değişmemiştir. Türkiye bütün savaş yılları boyunca bir “denge” politikası izlemiştir.

Aslında, Türk diplomasisinde kuvvetler dengesi içinde yer alma politikasının geçmişi, III. Selim dönemine kadar dayanmaktadır. O dönemde ilk defa bir Hristiyan devletle (1790 Prusya ile) ittifak antlaşması imzalanmıştır (Soysal, 1998:31).

1788'de Bonapart'ın Mısır'a saldırması öncesinde Reisülküttab Atıf Efendi, Divan'a sunduğu “Muvazene-i Politikaya Dair” adlı lahiyasında denge politikasının gerekçesini

şöyle dile getirmiştir: “Tehdit ve saldırılara karşı tek başına karşı koyamayacak duruma gelen bir devlet için yapılacak şey, daha barış zamanında ittifaklar arayıp imzalamasıdır”. Nitekim o tarihte Osmanlı Devleti, Fransa’ya karşı İngiltere ve Rusya ile bir ittifak antlaşması imzalamaktan kaçınmamıştır (Soysal, 1998:31).

1790 Prusya İttifakı ile başlayan denge politikasındaki süreç başlıca şu devrelere ayrılmaktadır:

- 1- 1791 (1798)- 1887: Rus tehlikesine karşı İngiltere’ye dayanma.
- 2- 1888-1918: Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya’ya dayanma.
- 3- 1920-1936: Batılılara karşı Sovyetler Birliği’ne dayanma.
- 4- 1936-1945: İtalya tehlikesine karşı İngiltere’ye dayanma.
- 5- 1945’ten sonra: Sovyetler Birliği tehlikesine karşı Amerika Birleşik Devletleri’ne dayanma (Armaoğlu, 1992:43-44).

Yukarıdaki tarihi süreçten de kolayca anlaşılacağı üzere yaklaşık 150 yıl içerisinde beş ayrı güç ya da güç odağına karşı uygulana gelen denge politikasının farklı zamanlarda farklı görünüm kazandığı görülmektedir. Öyle ki; bir önceki dönemde tehdit oluşturan devlet, bir sonraki dönemde müttefik olmuş bir önceki devletle yer değiştirmiştir. Bir başka deyişle, her dönemin politikalarını o dönemin ulusal çıkarları belirlemiş, çıkarlar farklılaşınca da politikalarda değişiklik yapmak kaçınılmaz olmuştur. Bu anlayışın dikkate değer örneklerinden biri de daha sonra ortaya koymaya çalışacağımız gibi büyük oranda İkinci Dünya Savaşı döneminde gelişen Türk- Sovyet ve Türk- Amerikan ilişkilerinde meydana geldiği görülmektedir.

Nitekim Cemil Koçak, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasında oluşturulan taktiklerin savaşın askeri gelişmesine göre belirlendiğini söylemekte ve “savaşta askeri durum ile Türkiye’nin diplomatik manevralarının her zaman paralellik gösterdiğini” belirtmektedir (Koçak, 1986:399).

Savaş yıllarında takip edilen bu politika Türkiye’yi savaş dışında tutmuş ve istenilen hedefe ulaşılmıştır. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. O da, savaşın sonunda Türkiye’nin dış politikada karşılaştığı güçlüklerin savaş yıllarındaki dış politikayla doğrudan alakalı olduğudur.

A. Savaş Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Deklarasyonu

İtalya’nın 7 Nisan 1939’da Arnavutluk’u işgali Türkiye’de büyük kaygı uyandırmıştır. İtalya, bu davranışı ile Türkiye’nin güvenlik bölgesine ayak basmış olmaktadır. Bu işgalden doğan buhran içinde İngiltere ve Fransa 13 Nisan’da Yunanistan ve Romanya’ya garanti verdiler. Aynı şekilde bir garantinin Türkiye’ye de verilebileceği bildirildi. Türkiye ise 15 Nisan’daki cevabında teklifi uygun karşılamakla beraber bunun iki taraflı olmasını istedi. Türkiye’nin amacı böyle bir tehlike karşısında sarıh taahhütlere sahip olmak istemesiydi. Bunun sonucu olarak Türkiye’yi “Barış Cephesi” içine almak için müzakereler başlamış ve bir deklarasyonla neticelenmiştir (Gönlübol, 1974:148).

12 Mayıs 1939 tarihinde yayınlanan Türk-İngiliz ortak deklarasyonunun 3. Maddesi gereğince, Akdeniz’de bir savaş çıkması halinde taraflar yek değerleriyle bilfiil işbirliği yapmağa söz veriyorlardı (Deringil, 1979:73-75). Türkiye bu deklarasyonla batı demokrasilerine katılma kararı aldığını da ifade ediyordu. Bu deklarasyon T.B.M.M.’de görüşülmüş ve onaylanmıştır. Deklarasyon TBMM’de bulunan 355 üyenin oyuyla kabul edilmiştir (T.B.M.M. Z.C., D: 5, C: 1-2, 12.05.1939).

İnönü CHP’nin 5. Kurultayı’nı açış konuşmasında Türk-İngiliz İttifakı hakkında sunları söylemiştir:

“... Bütün Avrupa’yı kaplayan son emniyet buhranı içinde Türk-İngiliz ittifakı, hiçbir tecavüz fikri beslemeyen fakat kendi emniyetimiz ve müşterek sulh içinde ve insanlık ideali için bir taahhüttür. Bu müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek diğer taahhütlerden de çekinmeyeceğiz....komşularımıza gelecek tehlikeleri, bir adım sonra bize gelecek tehlikeler gibi önlemek için iktidarımızla olan tedbirleri alacağız” (Kop, 1945:36-37). Böylece İnönü, çok yönlü ve barışçı bir politika izlendiğinin altı çizilmiştir.

Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken diğer taraftan da Türk-Fransız görüşmelerinde ilerleme kaydedilmiş, fakat “Hatay Meselesi” halledilmeden önce Türkiye, Fransa ile ortak bir deklarasyon yayınlamayı reddetmiştir. Nitekim Hatay Meselesinin halledilmesinden sonra, 23 Haziran 1939’da Türkiye-Fransa deklarasyonu TBMM’de 343 üyenin oyuyla kabul edilerek imzalanmıştır. (Koçak, 1986:91; Çelik, 1969:103; Armaoğlu, 1992:356; T.B.M.M. Z.C., D: 6, C: 3, 26.03.1939).

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzaladığı bu deklarasyonlarla ilk başta Sovyetler Birliği’nin gizli, Berlin ve Roma’nın açık tepkisiyle karşılaştıysa da bu tepkiler Türkiye’ye geri adım attırmamıştır. Öyle ki uluslararası sorunların barışçı yollardan çözümlenmesi gerektiğine inan Türkiye’nin mevcut statükodan memnun olmayan ve güç kullanma taraftarı olan devletlerle işbirliği yapması veya tem anlamıyla olaylara seyirci kalması beklenemezdi (Arı, 1987:86).

Bu arada uluslararası gelişmelerde beklenmedik bir gelişme yaşanıyor, 23 Ağustos 1939’da Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı ilan ediliyordu. Böylece uluslararası dengeler alt üst olmuş, Batılılarla Sovyetler Birliği’nin anlaşma olasılığı da ortadan kalkmıştı. Buna rağmen, Sovyetler Birliği ile görelî iyi ilişkilerini sürdürmek ve Batılılarla imzalanacak olan antlaşmaya bu devleti de dâhil etmek ümidiyle 25 Eylül 1939’da Moskova’ya giden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nun temasları da beklendiği gibi başarısızlıkla sonuçlanıyordu (Esenbel, 1995:14).

Aslında Dışişleri Bakanının Moskova ziyareti nesnel temellere dayanıyordu. Bir kere 4 Ağustos 1939’da Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’ye yeni bir antlaşma teklif edilmişti ve ayrıca aynı devlet Alman tehlikesine karşı batılarla anlaşması için Türkiye’yi öteden beri teşvik etmekteydi (Barutçu, 1977:14-19).

Fakat Moskova’da gerçekleşen görüşmeler sırasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin önüne koyduğu seçenekler:

1-Boğazların ortak savunulması

2-Karadeniz devletleri hariç savaş gemilerinin boğazlardan geçmesinin yasaklanması,

3- Yapılacak yeni antlaşmanın Sovyetler Birliği ile Almanya'yı her surette olursa olsun silahlı bir çatışmaya sürüklememesi (Ülman, 1961:10).

Türkiye tarafından yalnız kaldığı takdirde bağımsızlığını bu devlet karşısında koruyamayacağı şeklinde yorumlanmış ve bu koşullar altında 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması imzalanmıştır (Koçak, 1986:94).

Bir karşılıklı yardım antlaşması olan bu 1939 ittifakının önemli maddeleri ise şunlardır:

1- Bir Avrupa devletinin saldırması ile başlayan ve İngiltere ve Fransa'nın katılacakları savaş Akdeniz'e İntikal ettiği takdirde (yani İtalya'nın savaşa girmesi durumunda), Türkiye bu devletlere yardım edecektir.

2- İngiltere ve Fransa, Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, Türkiye'ye yardım edeceklerdir.

3- Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri güvencenin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecektir.

4- İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye silah yardımı yapacaklardır.

5- Bunların dışında Türkiye antlaşmaya koydurduğu ek 2 numaralı protokolle, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir çekince koydurmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 1973:229).

Özetleyecek olursak antlaşma ile Türkiye'nin Batı ittifakına ilk ciddi adımı attığı görülmektedir. Türkiye'yi bu antlaşmaya iten siyasi, askeri,-güvenlik ve ekonomik gibi önemli nedenler ve sorunlar vardır ve sonuçta bunlarla tek başına baş edemeyeceğinin inancına varılmıştır. Bu inanç ilk olarak Akdeniz'de İtalyan tehlikesinin belirmesiyle kendisini göstermiş, Almanya'nın Balkanlarda yayılmacı politikası bu inancı daha da pekiştirmiştir. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda etkisini artırmak istemesi de ittifak antlaşmasının imzalanmasında önemli bir etken olmuştur (Turan & Barlas, 1994: 158).

Ayrıca Türkiye imzaladığı üçlü ittifak antlaşması ile o güne kadar süregelen dış politikasındaki "tarafsızlık" anlayışını sona erdirmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye artık tarafsız olmaktan çıkıp, batı askeri ittifakı içinde bazı yükümlülükleri kabul etmiş bir ülkedir. Bu konuda Baskın Oran, bu politikanın savaş bulutlarının yoğunlaştığı bir sırada yapılması kaçınılmaz bir sonuçtur, demekte ve Türkiye'nin bu antlaşmayla Atatürk'ün tarafsızlık politikasından sapmadığını anlatmaktadır (Oran, 1981:205-206).

III.Sovyet-Alman İttifakı Döneminde Türkiye

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihinde üçlü ittifakı imzaladığı sırada, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı

devam etmekteydi. Bu arada yenilen Polonya, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında paylaşılmış, Sovyetler Birliği Baltık devletlerinde üstler elde etmişti. Savaşın başlarında Türkiye'nin izlediği dış politika "bitaraf" değil "harb harici" olarak kalmaya özen göstermek olmuştur (Koçak, 1986:144).

Ancak Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifakın tarafı olarak ilk kez 1940 Mayısında savaşa katılma tehlikesi atlatmıştır. İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilanının ardından, Almanya'nın Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın da Fransa'ya savaş ilan etmesi ile savaş Akdeniz'e sıçramıştır. Ancak, Sovyetler Birliği ile 1925'te yapılan anlaşma gereği konu Sovyetler Birliği'ne açıldığında karşılaşılan tehdit, Türkiye'nin savaş dışı kalabilmesi için yeterli mazereti teşkil etmiştir. Sovyetlerin bu tehdidinde ve Türkiye'nin savaş dışı kalmasında Almanya'nın da rolü büyüktür. Bunun için Sovyet ve Türk yetkililerle görüşmeler yapmıştır. Türkiye bu hareketleri ile Müttefik taraftarı olduğunu göstermesine karşın, Fransa'nın mağlubiyeti ve Almanya'nın başarılarını tereddüt içinde takip etmiştir. Nitekim bu tereddüt, Türkiye'nin savaş dışı kalma gayretlerini arttırmıştır (Koçak, 1986:308).

28 Ekim 1940'ta İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ile Türkiye, savaşın sıcaklığını yakınında hissetmiştir. Böylece, savaş balkanlara komşu ülke Yunanistan'ı içine alarak sıçramıştır. 1934'te imzalanan Balkan Paketi'nin işe yaramayacağı belli olmuştur. İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetlerinin yanı sıra Yunanistan'a saldırması, Türkiye'ye yönelik tehdidin artması anlamına gelmektedir. Yunus Nadi, İtalya tehlikesini daha sonra yazdığı bir yazıda dile getirmiştir; "...Eğer bu taarruz muvaffak olsaydı Selaniğe incek İtalyan kuvvetleri hudutlarımızda bulunacaklardı."(Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ocak 1941). Üstelik, İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a da garanti vermiş olması, Türkiye'nin de savaşa katılmasını gerektirmiştir. Gerçekten İngiltere'nin, Türkiye'den "en kısa zamanda" savaşa katılmasını istemesine rağmen (Armaoğlu, 1992:408). Almanya'nın Türkiye'ye yakın davranışı altında hissedilen tehdit, böyle bir ihtimali ortadan kaldırmıştır (Özgüldür, 1993: 137). Yine de Türkiye, Bulgaristan'ın Yunanistan topraklarına karşı herhangi bir saldırısı halinde karşılık vereceğini ilan etmiş, bu yolla savaşa iştirak etmese de, Yunanistan'a ve Müttefik Devletlere destek sağlamıştır (Armaoğlu, 1992:408).

Bundan sonra Türkiye'nin, Avrupa'da yaşanan sıcak çatışmaları çok yakından hissetmesi ile savaş tehlikesini atlatma çabaları da artacaktır. Ancak bu, herhangi bir şekilde sıçrayabilecek ateşin tedbirini almayı engellemeyecektir. İşte, Türk hükümeti tarafından Bulgaristan'a yapılan ihbar, Türkiye'nin, savaş dışı geniş bir alana yayılması ve Türkiye'yi de içine almasını önlemeye yöneliktir. Türkiye'nin bu davranışı, bir toprak talebi manasına gelmemektedir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu olayın cereyan ettiği günlerde, Türkiye'nin dış politikası konusunda, "... Türkiye'nin, hudutları haricinde bir karış toprakta gözü, bir hakkı ihlale niyeti yoktur..." açıklamasını yapmıştır (T.B.M.M. Konuşmaları, 1942:11).

1940 yılı sonu ve 1941 yılı başları, Almanya'nın Balkanlardaki faaliyetlerinin artmasına sebep oldu. Almanya'nın özellikle Romanya ve Bulgaristan'daki hareketleri Türkiye'ye, Ankara Büyükelçisi Von Papen tarafından "Hitler'in Balkanları yeni bir düzene sokmaya karar verdiği" sözünü ile izah edilmeye çalışılmıştır (Aydemir, 1979:157).

Almanya'nın bu fikri, 12-13 Kasım 1940'ta Sovyetler Birliği ile yaptığı görüşmelerde Balkanların ve Boğazların paylaşılması konusunda ortaya çıkan tartışmalarla daha da sabitleşti. İttifak içindeki iki devletin nüfuz alanı tartışması ileriki tarihlerde karşı karşıya gelmelerine neden oldu. Almanya ve Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ve Boğazları birbirlerine bırakmak istememeleri, bölgenin coğrafi konumu ve zengin kaynaklara sahip olmasından kaynaklanmaktaydı. Alman lider Adolf Hitler, Balkanların alınmasından sonra Türkiye'nin doğal olarak Alman nüfuzuna gireceğinden emindi. İki ülke arasındaki görüşmelerden Türkiye'nin o sıralarda haberi olmuş ve muhtevasını merak etmiştir (Koçak, 1986:318-319).

Almanya'nın Bulgaristan'daki faaliyetlerinin artması, asıl niyetinin İran ve Irak petroleri ile Süveyş'e ulaşmak olması, İngiltere'yi korkutmuştur. Bu durum karşısında İngiltere, Türkiye'nin yine savaşa katılmasını istemiş, ancak Sovyet tehlikesi ve Alman baskısı yüzünden bu istek yine reddedilmiştir. Bunun üzerine, Türkiye'nin yanı sıra Yunanistan ve Yugoslavya'nın da dâhil olacağı bir askeri pakt oluşturmak isteyen Churchill'in önerisi kabul edilmiştir. Ancak bu öneri de, Almanya'yı kıskırtmak isteyen Yugoslavya tarafından reddedilmiştir. Ayrıca Türkiye, İngiltere'nin verdiği askeri yardım taahhütlerinin yerine getirilebileceğine şüphe ile bakmaktadır (Armaoğlu, 1992:409). Çünkü İngiltere, o sıra da savaşta yalnızdır.

Balkanların paylaşılması hususunda Almanya ile Sovyetler Birliği'nin ihtilafa düşmesi ve Almanya'nın buradaki faaliyetlerini attırması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirme ihtiyacı hissetmesine sebep olmuştur. Sovyet hükümeti, 25 Mart 1941'de yayınladığı deklarasyonda, 1939 yılı Eylül-Ekim aylarında iki hükümet arasında yapılan Moskova görüşmelerinin soğuk tesirlerini silmek istercesine, "Türkiye'nin tecavüze uğraması ve harbe girmeye mecbur kalması halinde, 1925'te imzalanmış ve halen mevcut olan saldırmazlık paktına riayet edileceği, Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığına güvenebileceğini" bildirmiştir. Türkiye bu durumdan gayet memnun olmuş ve bunu beyan etmiştir. Aynı taahhütlerin Türkiye tarafından da verildiği Sovyet hükümetine iletilmiştir.

IV. Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması, Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskılarının artmasına neden oldu. 1941 Nisan'ında Irak'ta Alman yanlısı Raşit Ali Geylani'nin başlattığı ayaklanmaya yardım etmek isteyen Almanya, Türkiye'den Irak'a ulaşabilmek üzere transit geçiş ile asker ve silah göndermek için izin istedi. Türk hükümetinin bu teklife sıcak bakmaması üzerine Almanya, söz konusu iznin verilmesi karşılığında, Bulgaristan sınırının Türkiye lehine değiştirilmesi ve Ege adalarının bazılarının Türkiye'ye verilmesini teklif etti. Oysa Türkiye karşılığı ne olursa olsun, topraklarının savaş içerisinde bulunan ülkelere kullanılmasına izin vermeme kararını önceden almıştır. İsmet İnönü bu kararı daha 1 Kasım 1940'ta T.B.M.M.'de yaptığı konuşmada açıklamıştır: "...Harb harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharıpler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir ve biz muharebeye girmedikçe kat'i ve ciddi olarak mani kalacaktır..." (T.B.M.M. Konuşmaları, 1942:11). Bu teklifin, Müttefik ülke basınında yer alması

karşısında Almanya, geçiş talebinde bulunduğunu yalanlamak zorunda kaldı (Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mayıs 1941).

Türkiye'nin Almanya ile bu sıradaki temasları, Müttefik devletlerin tepkisini çekti. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, Türkiye ile olan ticari ilişkilerini ve silah sevkiyatını bu sebepten ötürü Mayıs ayı sonunda durdurdu. Nihayet İngiltere'nin Irak'a müdahalesi, Alman baskılarının bir süre azalmasını sağladı (Özgüldür, 1993:146-147).

Bu olaylar sırasında Türkiye'ye oldukça ağır bir tepki gösteren İngiltere'nin, tıpkı Almanya gibi, Sakız, Midilli ve Sisam adalarını Türkiye'ye bırakma teklifi ilginçtir (Derinçil, 2000:141). Bu noktada Türkiye'nin tarihi bir fırsatı kaçırdığı tartışılabilir. Ayrıca, Türkiye üzerindeki bu rekabet, her iki ülke ve taraf için de çok mühim bir bölgede bulunulduğunu göstermektedir.

Almanya ve Sovyetler Birliği'nin Orta Avrupa ve Balkanları paylaşma meselesi, 22 Haziran 1941'de karşılıklı savaş ilanı ile nihayet bulmuştur. Hitler bundan önce, Türk sınırından gelebilecek herhangi bir saldırıyı önlemek için 18 Haziran'da Türkiye ile saldırmazlık antlaşması imzalamıştır (Soysal, 1989). Buna göre Sovyetler Birliği'nin savaş dışı bırakılmasından sonra Türkiye savaş yapılmadan Almanya'nın saflarına katılacaktı (Armaoğlu, 1992:411). Antlaşma Türk basının sevinçle karşılanırken, Müttefik Devletler de gücendirilmemeye çalışılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 20 Haziran 1941). Bunun için antlaşmaya sebep olarak ekonomik durum ve ticari ilişkiler gösterilmiştir. Bu durum Nadir Nadi tarafından "...ihraç maddelerimizin en yakın ve en zengin müşterilerinden biri Almanya'dır. Üçüncü Reich'in sanayi ihracatı bizim bizim birçok ihtiyaçlarımızı karşılar. Kalite itibarıyla yüksek olan bu maddeler, aynı zamanda ucuz ve halkımızın ödeme kabiliyetine uygundur. Ayrıca iki devlet arasındaki ekonomik münasebetlerin inkişafı nispetinde Alman mamul maddelerinin zamanla daha da ucuzlaması kolayca mümkündür..." şeklinde izah edilecektir (Cumhuriyet Gazetesi, 27 Haziran 1941).

V. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yapılan Konferanslar

A. Birinci Moskova Konferansı

8 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra (21 Haziran 1941) Almanya Sovyetler Birliği'ni istila harekâtına başlamıştır. Bu saldırı karşısında Türkiye savaşın başından beri uyguladığı politikaya uyumlu olarak her iki tarafa karşı tarafsızlığını ilan etti. Türkiye'nin öteden beri kuşkulandığı iki büyük devletin birbirleriyle savaşa başlamaları ülkeyi geçici de olsa rahatlattığı söylenebilirdi. Ne var ki bu durum uzun sürmemiş, bu kez de İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinden anlaşma ihtimali Türk yöneticilerini kaygılandırmıştır. Bu kaygının sebebi tarihsel bir fobiye veya bir gerçekliğe dayanmaktaydı. Çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı'nı yaşamış olan Türk yönetici eliti, İtilaf devletleri arasında ve Osmanlı Devleti'nin gıyabında yapılan gizli paylaşım, Boğazların Çarlık Rusya'ya verildiğini görmüşler ve böyle bir olayın tekrarlanabileceğinin huzursuzluğunu yaşamışlardır.

Aralık 1941’de Moskova’da yapılan konferansta İngiltere Dışişleri Bakanı Antony Eden, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri ve Başbakan Stalin ve Dışişleri Bakanı Molotov ile bir araya geliyordu. Türkiye bulunduğu kritik bölge ve buna bağlı olarak savaşta oynayabileceği rol hakkında konferansın gündeminde tartışılan konulardan birini oluşturmuştur (Esmer&Sander, 1993:160; Gönlübol, 1974). Genel sekreter Stalin; “On iki ada ile kuzey Suriye’den ve Güney Bulgaristan’dan bir kısım arazinin Türkiye’ye verilmesinin sağlanması ve bunu karşılığında Türkiye’nin savaşa davet edilmesini” teklif etmiştir. Üç ayrı ülkeden üç ayrı toprak parçasının Türkiye’ye verilmesinin Stalin tarafından İngiltere’ye teklif edilmesi, Türkiye’de şaşkınlık ve endişe ile karşılanmıştır. Türkiye’ye göre bunun anlamı ya da karşılığı, Sovyetler Birliği’nin Boğazlardaki emellerinin gerçekleşmesinin bedeli olarak yorumlanmıştır (Weisband, 1974:35). Bu durumda Türkiye’de İngiltere’nin bir müttefik olarak güvenirliliği açıkça sorgulanmaya başlanmıştır. İngiltere’nin ise Türkiye’nin Moskova’daki konferanstan kendi adına çıkarsadığı olumsuz izlenimi ortadan kaldırma telaşına düştüğü görülmektedir. Bu uğurda İngiliz devlet adamları defalarca Türkiye’nin toprak bütünlüğünün altını çizmek gereğini duymuşlardır (Esmer&Sander, 1993:161).

B. Kasablanka Konferansı

7 Aralık 1941 yılında Pasifik öteden beri süregelen Amerikan-Japon güç mücadelesi, Japonya’nın Amerika’nın bölgedeki en önemli askeri üssü olan Havaii Takımadalarından Honolulu’daki Pearl Harbor Üssüne saldırmasıyla çatışmaya dönüşüyor ve böylece savaş tam anlamıyla bir dünya savaşı görünümü kazanıyordu. Pasifik’te başlayan çatışmaları Avrupa’daki savaşa bağlamak görevi de Hitler’e düşmüştür. Hitler sözü edilen saldırıdan sonra Japonya’yı tebrik etmiş ve dört gün sonra da Amerika’ya savaş ilan etmiştir. Aslında Almanya’nın 1940 Eylülü’nde Japonya ve İtalya ile imzaladığı “Çelik Paketi” adı ile anılan antlaşmada böyle bir yükümlülüğü yoktu (Gombrich, 1997:443-444).

Amerika’nın savaşa girmesi savaşın seyrini her bakımdan değiştirecek yeni ve önemli bir gelişmeydi. Bu gelişme dolaylı olarak Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesini de sağlayacaktır. 1943 yılı sonunda toplanan İkinci Kahire Konferansı’nda Türkiye’nin savaşa girmesi tartışılmış olsa dahi, iki ülke Cumhurbaşkanı ilk defa bir araya gelmişlerdir.

Bu arada Almanya, Sovyetler Birliği karşısında büyük başarılar sağlayıp ülkenin önemli bir kısmını işgal etti ise de, Stalingrad’da 1942 yılının sonlarına doğru başlayan muharebelerde, 1943 Şubat’ında, bozguna uğramaktan kurtulamamıştır (Öndeş, 1980:444).

Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşa girmesi, Almanların Salingrad’da Sovyetler karşısında bozguna uğramaları ve Kuzey Afrika’da sağlanan müttefik üstünlüğü savaşın seyrini ve dolayısıyla Türkiye’nin de savaş dışı konumunu oldukça etkileyecektir. Çünkü müttefiklerin gözünde Türkiye 1943 yılı başından itibaren izlediği tarafsız politika ile müttefik davasına zarar vermeye başlamıştı ve bu politika artık Almanya’nın yararına sonuçlar doğuruyordu. Türkiye Balkanlar üzerinden Avrupa’ya girme planları yapan

müttefik ordularının önünde engel bir durumdaydı ve bu tutumu ile nesnel olarak Alman ordusuna yardımcı oluyordu. Sonuçta, Türkiye artık müttefik orduları karşısında engel olmaktan çıkarılmalıydı (Koçak, 1986:165).

Bu durumda İngiltere başta olmak üzere müttefikler Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiği üzerinde daha çok durmaya ve Ankara Hükümetine yapmakta oldukları baskıyı artırmaya başlamışlardır. Özellikle, Türkiye'yi savaşa sokmakta çok istekli olan İngiliz Başbakanı Churchill çabalarına hız vermişti. Yukarıda da işaret edildiği gibi ona göre Almanya'ya son darbenin vurulması için Avrupa'nın içine girmek gerekmekte, bu açıdan balkanlar oldukça önem taşımakta idi. Öte yandan ileriye dönük bazı hesaplar da yapan Churchill, Balkanlarda Almanların bırakacağı boşluğun Sovyetler birliği tarafından doldurulmasından da çekiniyor, Türkiye ile yarımada açılacak bir cephenin bu durumu denetim altına alacağını düşünüyordu (Deringil, 1979:145; Dünya Savaşları Ansiklopedisi, 1998).

Bütün bunlar ortadayken, Ocak 1943'te İngiltere ve Amerika Birleşik Devleti arasında gerçekleşen Kasablanka görüşmelerinde, Churchill'in ısrarlı tutumu sonucu Balkanlarda ikinci bir cephenin açılmasını mümkün kılmak için Türkiye'nin de savaşa katılması konusunda gerekli hazırlıkların yapılması kararlaştırılıyordu (Erkin, 1986:135-139). Bu çerçevede konferanstan hemen sonra İngiliz Başbakanı Türkiye'ye hareket etmiştir.

C. Adana Konferansı

Kasablanka'da alınan karar gereği Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak amacıyla Adana'ya gelen Başbakan Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü başta olmak üzere Türk devlet adamlarıyla Ocak 1943'te bir dizi görüşmeler yapmıştır.

Bu tarihte Türkiye'nin üzerinde durduğu en önemli dış politika konusu, Almanların Stalingrad yenilgisi ile ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak balkanların geleceğiydi. Ondan öte bölgeye egemen olması muhtemel bir Sovyet gücünün Türkiye üzerinde isteklerde bulunabileceğidir (Avcıoğlu, 1971:270).

Ancak İngiliz Başbakanın Adana görüşmelerinde Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrarcı olmadığı görülmektedir. Çünkü, Kasablanka'da Türkiye'nin savaşa girmesi için çaba harcanması kararı alınmış olsa da, Amerikalılar Churchill ile Türkiye konusunda mutabık değillerdi ve tam da bu sıra da Sicilya'ya çıkarma hazırlıklarına hız vermişlerdi. Ayrıca onlara göre gerek Sicilya harekâtı gerekse muhtemel bir balkan harekâtı sınırlı tutulmalı, Almanya'ya asıl darbe Kuzey Fransa'dan vurulmalıydı (Ülman, 1961). İngiliz kabinesine göre de; Türkiye henüz savaşa hazır değildi ve İngiltere'nin de Türkiye'yi yakın bir gelecekte savaşa hazır hale getirebilme olasılığı da yoktu. Bu durumda Başbakan Churchill'in Türkiye'nin önüne koyduğu opsiyon her zaman olduğu ve olacağı gibi Sovyet tehdidi ve savaş sonrasının uluslararası koşullarından başka bir şey olmamıştır. O Türkiye'nin savaş dışı kalması halinde ortaya çıkabilecek zorluklara değinerek, Sovyetler Birliği'nin tutumunun ne olacağının sorulmasına zemin hazırlamış, soru ortaya atılınca da en emin politikanın savaşa katılmak olduğunu belirtmiştir (Gürün, 1991:249). Türkiye'nin önüne konan savaş sonrası uluslararası koşullar ise, 1942 yılının

Ocak ayında ilan edilen Birleşmiş Milletler Beyannamesinin (BM) kabul ettiği ve BM'ye üye olabilmek için Almanya'ya savaş açma zorunluluğu idi (Gönlübol, 1974:249).

Türkiye'nin önüne konan seçeneklerin bazı tutarlı yanlarının olmasına rağmen, Türk dış politikasının dönem içerisinde temel ilkesi olan, bir saldırı olasılığına karşı Türk ordusunun modern askeri donanımını sağlamak, Türkiye'ye bir saldırı olmadıkça asla savaşa katılmamak ve savaş sonrasında oluşacak yeni güçler dengesinde meydana gelebilecek düzenlemelere karşı Türk ordusunu zayıflatmadan ayakta kalmasına imkân sağlamaktı. Bir uzlaşma barışı sağlanmasını ve Almanya'nın Sovyetler Birliği'nin olası yayılmasına karşı ciddi bir askeri güç olarak Orta Avrupa'da ayakta kalması da Türk dış politikası açısından ideal bir sonuç olarak kabul ediliyordu (Deringil, 1979:145). Buna rağmen eğer Türkiye savaşa girecekse:

- 1- Saldırıya uğraması muhtemel stratejik yerlerin ve şehirlerin savunulması için gerekli tedbirlerin alınarak yeterli ölçüde yardım sağlanmasını,
- 2- Kendisine hareket serbestisinin sağlanmasını,
- 3- Sovyetler Birliği'nin kendisine yönelik tutumundan emin olmayı istemiştir.

Ancak o günkü koşullarda Türkiye'nin yukarıdaki maddeler kapsamında özetlenebilecek istekleri tam anlamıyla elde etmesi söz konusu değildi ve bütün taraflar bunun bilincindeydi.

Yine de Adana'da yapılan görüşmelerde bir noktada anlaşmaya varılmıştır. O da Müttefik devletlerin Türkiye'ye yapmakta olduğu askeri yardım artarak devam edeceği (Koçak, 1986:151). Nitekim Türkiye, kendisi için çok önemli olan bu yardımların devamını sağlamakla önemli bir siyasi başarı sağlamıştır.

D. Quebeck Konferansı

Bir Anglo-Amerikan savaş konferansı olan Quebeck Konferansı'nda daha çok savaş sonrası oluşturulması düşünülen uluslararası savaş politikaları üzerinde durulmuştur. ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere başbakanı Churchill arasında Kanada'nın Quebeck kentinde 11-24 Ağustos 1943'te gerçekleşen görüşmelerde savaş sonrasında Birleşmiş Milletler örgütü çerçevesinde oluşturulacak olan işbirliği içinde Sovyetler Birliği'nin de önemli bir yer tutması öngörülmüş ve Alman askeri gücünün tamamen etkisizleştirilmesi ve savaş sonunda yenilmiş Almanya'ya karşı uygulanacak politikalar tartışılmıştır. Ayrıca savaştan sonra oluşturulacak uluslararası ekonomik politikalar da konferansta tartışılan konular arasında yer almıştır. Konferansın sonuç bildirgesi askeri operasyonlara atıfta bulunmuş ve oluşturulması öngörülen siyasi ve ekonomik politikaların bu operasyonlar sonucu gerçekleştirilebileceğinin altı çizilmiştir (Postwar Foreign Policy Preparation, 1949:186-187).

Konferansın Türkiye açısından en önemli sonucunun ise, müttefik devletlerin Türkiye'den istekleri bakımından öncekilerden farklı olduğudur. Quebeck'te gerçekleşen görüşmelerde, Kasablanka'da olduğu gibi Türkiye üzerinde tam bir fikir birliği de sağlanamamıştır (Nadas, 1991:803). Konferanstan hemen önce müttefikler

Sicilya çıkarmasını başarıyla gerçekleştirmişler ve İtalya'yı savaş dışına iterek Mussolini Rejimine son vermişlerdi. Amerikalılara göre Balkan cephesiyle kuvvetler bölünmemeli asıl cephe yukarıda değinildiği üzere kuzey Fransa'dan açılmalıydı (Armaoğlu, 1992). Bu durumda konferansta Türkiye'nin savaşa direkt olarak katılması değil, fakat Türk havaalanlarının ve dolayısıyla hava sahasının müttefik hava filolarına açılmasını sağlamak görüşü benimsenmiştir (Esenbel, 1995:14).

Ayrıca konferans sonunda bazı ortak kararlar alınmıştır. Bunlar: Türkiye'ye yapılmakta olan silah yardımının devam edilmesine ve Türk-Alman ilişkileri çerçevesinde Türkiye'den Almanya'ya yapılmakta olan krom ihracatının durdurulmasını ve boğazlardan geçmekte olduğu bilinen Alman gemilerine sıkı bir denetim uygulanması için Türkiye'ye baskı yapılması kararlaştırılmıştır (Gönlübol, 1974:172).

Konferansta kararlaştırıldığı şekliyle askeri yardımların sürdürülecek olması Türkiye'de memnurlukla karşılanırken, Almanya'ya yapılmakta olan krom ihracatının durdurulması gerektiği yolundaki müttefik talepleri kabul edilmeyecektir. Çünkü, Almanya halen Türkiye'nin dış ticaretinde kolayca dışlanamayacak sayılı ülkelerden biridir. Boğazlardan geçmekte olduğu öne sürülen Alman yardımcı savaş gemileri konusunda ise hükümet, gerekli tedbirleri alıp sıkı bir denetim uygulayacağını açıklamıştır (Koçak, 1986:170).

E. Moskova Konferansı

1943 Ekim ayında Moskova'da, Müttefik ülkelerin dışişleri bakanları durum değerlendirmesi yapmak üzere toplanmışlardır. Görüşmeler Türkiye açısından, Sovyetler Birliği'nin niyetlerinin açığa çıkması ve baskılarının başlaması açısından önemli olmuştur.

Sovyet Dışişleri bakanı Molotov, görüşmeler sırasında Müttefik ülke temsilcilerine, Türkiye'nin artık savaşa katılması gerektiğini, bunun "savaşın kısaltılması" açısından gerekli olduğunu vurgulamıştır. İngiltere Bakanı Eden ise Churchill'in talimatları doğrultusunda, Türkiye'nin aşırı derecede askeri malzeme talebinde bulunduğunu ve şayet Sovyet hükümeti isterse biraz daha sıkıştırabileceğini söylemiştir (Deringil, 1979:191).

Moskova Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı olan tutumu sertleşmiştir. İngiltere ise Sovyetlerin bu hareketini anlayışla karşılamış, ikiyüzlü bir tavır sergilemiştir. Böylece Türkiye'nin Adana görüşmelerinde açıkça bildirdiği düşünceleri doğrulanmıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın değişen siyaset ve gelişmeler karşısında savaşa olabildiğince katılmamaya gayret sarf etmiştir. İsmet İnönü, 1 Kasım 1943'te, T.B.M.M.'de bu konudaki kararlılığı şöyle ifade etmektedir:

"...Harici siyasetimizde...ülkümüz, milletlerin hürriyeti ve istiklali esasına dayanan bir medeniyetin temellerini sağlamlaştırmaktır. Faaliyetimiz, onu yıkmaya matuf gayretlere karşı dikilmek olmuştur. Harbi önlemek için en cesur hareketlere tereddütsüz atılmış olan memleketimiz, milletlerin esir seviyesine düşmemesi için de tehlikeli

zamanlarda metin bir durum olmaktan çekinmedi. Bugünkü dünya buhranı, tahmin ettiğimiz gibi, gitgide yıkıcı, yakıcı bir hal almaktadır. Göz açıp kapayıncaya kadar geçen kısa zamanlarda, harabe haline gelen şehirlerin yıkıntıları altına yalnız medeniyetin büyük eserleri değil, doğrudan doğruya kendisi gömülüyor...” (T.B.M.M. Konuşmaları, 1942:38-39).

Daha sonra Kasım ayındaki Tahran Konferansı’nda, Müttefiklerin Moskova Konferansı’ndaki görüşlerinin değişmediği görülmektedir.

F. Tahran Konferansı

Üç büyükler olarak adlandırılan müttefik devletler (ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği) en yetkili kişilerin hazır bulunduğu Tahran Zirve Konferansı 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihinde gerçekleşmiştir (Yazıcı, 1972). Heyetler arasında geçen yoğun müzakerelerde İkinci Dünya Savaşı bütün yönleriyle ele alınmış, oluşturulacak olan ortak politikalar belirlenmiştir. 30 Ekim-6 Kasım 1943 tarihinde Moskova’da yapılan Müttefik Dışişleri Bakanları Konferansı’nda ele alınan konular Tahran’da tekrar görüşülmüş ve kimi bazı konular üzerinde de uzun tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışma konularının birinin de Türkiye’nin savaşa girmesi gerektiği yönünde devamlı ısrar eden ve konuyu tekrar tekrar masaya getiren İngiliz başbakanı Churchill olmuştur. Ona göre: Türkiye sorunu Türkiye’nin iddia ettiği gibi askeri değil ondan da öte siyasiydi ve gerçekte Türkiye’nin savaş için yeterli askeri gücü vardı. Ayrıca İngiltere Türkiye’nin savunulması için 20 Hava filosu verecekti ve bu sırada Türkiye’ye Amerikan ve İngiliz ortak silah yardımı da devam etmekteydi. Nihayet Sovyet Hükümetinin savaş sonrası barış konferansına çağrısını kabul etmenin paha biçilmez fırsatı da söz konusuydu (Gürün, 1991:260).

Tahran’daki görüşmeler sırasında Türkiye’nin savaşa girmesi halinde, Ege adalarının Almanlardan geri alınması ve boğazların açılması projesini geciktirebileceği ortaya çıkıyordu. Zaten Başbakan Churchill’in Balkanlara yönelik emellerinden kuşkulanan Sovyet lideri Stalin’in, Batı cephesinin açılmasının da gecikebileceği belli olunca Türkiye’nin savaşa katılmaya davet edilmesinden vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Amerikan başkanı ise, Türkiye’nin savaşa sokulmasından yana olmamıştır. Hatta Başkanın Türkiye’nin savaş dışı konumunu sürdürmesini kendi politikaları ile uyumlu bulduğu görülmektedir. Bu anlayış daha sonra ABD’nin Türkiye ile yakınlaşma isteğinin ilk işaretleri olarak yorumlanacaktır (Ülman, 1961:44).

Konferans sonunda Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye’nin savaşa katılması konusunun görüşülmesi için Kahire’ye davet edilmiştir.

G. Kahire Konferansı

4-6 Aralık 1943’teki Kahire Konferansı’na Roosevelt, Churchill ve İnönü katılmıştır. Bu konferansta, Tahran Konferansı’nda alınan kararlar İsmet İnönü’ye bildirilmiştir. Türkiye’nin en geç 1944 Şubat ayında savaşa katılması gerektiği söylenmiştir. Aksi halde Türkiye’nin yalnız kalacağı bizzat Churchill tarafından belirtilmiş (Koçak, 1986:194), üstelik şimdi bir de “üs” isteği eklenmiştir. Müttefik Devletlerin bu isteği,

yerin Boğazlar ve Boğazlar için imza edilmiş olan Montreux Boğazlar sözleşmesine aykırı olması nedeniyle hemen reddedilmiştir.

İnönü burada kendisine yapılan “savaş dâhili olunuz” hemen karşı koymayıp, yeterli teçhizat sağlanması şartıyla olumlu cevap verdi. İnönü’nün bu şartı Müttefik Devletlerce kabul edildi. Hemen askeri heyetlerin toplanması ve Türk ordusu ihtiyacının tespit edilmesi kararlaştırıldı. Ancak heyetlerin görüşmesi, fazla askeri malzeme istendiği gerekçesi ile 1944 Şubat’ta durduruldu (Armaoğlu, 1992:413).

1943 yılı sonunda Türkiye, Almanya’nın mağlubiyetine rağmen hala Türk topraklarına ağır bir darbe indirebilecek güce sahip olduğuna inanıyordu. Müttefiklerin “Fransa’nın Normandiya sahillerine çıkartma yapma” fikri ağırlık kazanmıştı. İngiltere, “savaşa katıl” çağrısına bir türlü uymayan Türkiye’ye, savaş sonrasındaki durumdan kendisinin sorumlu olmadığını söylüyordu. Türkiye Müttefiklerle, özellikle savaştan sonra Sovyetlerin karşısındaki denge unsuru olabilecek İngiltere’ye daha yakın olmalıydı (Derinil, 1979:229).

1944 yılı başlarında Türk- İngiliz ilişkileri gerginlikten küskünlüğe dönüştü. Savaşa katılmayarak göz önüne alınan risk, savaştan sonra Sovyetlere karşı yalnız kalmaktı. Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Menemencioğlu Türkiye’nin, İngiltere için olan geleneksel önemine ve bir İngiliz-Rus rekabetinin yakında başlama ihtimalinin kuvvetli olduğuna inanıyorlardı. Bu durumda Türkiye, müzakerelerle zaman kazanmaya devam etmeliydi (Derinil, 1979:230).

VI. Savaş Sonuna Doğru Ortaya Çıkan Gelişmeler

A. 1943 ve 1944’te Türk-Alman İlişkileri

Konferanslar neticesinde Müttefik devletlerin, Türkiye’nin Almanya’ya karşı savaşa katılması yönündeki baskıları Almanya’nın canını sıkıyordu. Bunu anlayan Türk hükümeti, büyükelçi Von Papen aracılığıyla Berlin’e, endişelerinin yersiz olduğunu, Akdeniz’deki durumun Almanya aleyhine gelişmesi halinde bile kendilerine zarar verecek herhangi bir harekette bulunulmayacağını bildirdi (Koçak, 1986:203). Türk hükümeti, Müttefiklere uyguladığı politikayı, hala güçlü olan Almanya’ya da uyguluyordu. Her iki tarafta ihmal edilmemeliydi. Bu politikanın amili ise Sovyetler Birliği idi.

Almanya, Türkiye’nin tarafsızlığına önem veriyordu. Zira açılacak yeni bir cephe, Alman ordusu açısından kapatılması güç bir yara olabilirdi. Hal böyle olunca Türkiye, var olan avantajını en iyi şekilde değerlendirmeye çalışacak, Alman Büyükelçisi Von Papen’le sık sık görüşülerek sıcak ilişkilere devam edilecektir.

Türkiye, bu yıllarda müttefik yanlısı bir politika çizgisi takip etme görüntüsü verse de, ülke menfaatleri her şeyden daha önemliydi. Savaştan sonra Sovyetlerin karşısında sadece Almanların denge unsuru olacağı düşüncesi hâkimdi. Dünyadaki savaş dönemi ekonomik bunalımından Türkiye de etkilenmişti. Almanya ile ekonomik ilişkilerini geliştirdi. Bu durum Müttefiklere, sadece ekonomik ilişkiler kurulması olarak izah edildi (Özgüldür, 1993:159).

B. Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi

Savaşın daha başından beri Türkiye, Almanya ilke geniş bir ticari münasebet tesis etmiş ve 25 Temmuz 1940'da Türk-Alman ticaret antlaşması imzalanmıştı. Türk- Alman ticaretinin geniş bir kesimini "Krom Sevkiyatı" oluşturmaktaydı. Nitekim, Almanya'nın Türkiye'den krom ithalatı 1943'te 13.564 ton ve 1944'te ise 56.649 tondur (Kurat, 1961:97). Esasında Türkiye'nin Almanya'ya krom satması, 1943 yılından beri müttefiklerin ve özellikle İngiltere'nin tepkisini çekiyordu. Müttefikler tarafından zaman zaman Almanya'ya yapılan krom sevkiyatlarının durdurulması istenmiş, ancak Türk dış ticaretinde büyük bir Pazar payı olan bu sevkiyatın durdurulmasını Türkiye kabul etmemişti. Ancak Türkiye'nin Almanya ile olan Ticaret antlaşması 30 Nisan 1944'te sona erecekti. Bu nedenle müttefik devletler Türkiye ile Almanya arasındaki ticari münasebetlerin ve özellikle "krom sevkiyatının" durdurulması konusunda öneri yapmayı kararlaştırmışlardı.

Müttefiklerin kendi aralarında yaptıkları görüşme ve yazışmalarla, Türkiye'den Almanya'ya yapılan krom sevkinin durdurulmasının talep edilmesi, hatta sevkiyatın durdurulması için Meriç nehri üzerindeki köprülerin havaya uçurulmasının bile düşünülmesi gerektiği üzerinde fikirler ileri sürmüşlerdi (Koçak, 1986:307).

Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durmaması halinde İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulamasını kararlaştırdı. Akabinde de İngiltere ile ABD 14 Nisan 1944'te verdikleri bir nota ile Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durdurulmasını Türk hükümetinden resmen talep ettiler. Aksi takdirde Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulayacaklarını bildirdiler (Dışişleri Bakanlığı, 1973:216).

Türk kamuoyu, Müttefik devletlerin bu isteğini milletin hayatına müdahale edildiği gerekçesiyle haksız bulmuştur. Bu nota her ne kadar haksız bulunsun da başka bir seçenek yoktu. Nitekim Türkiye, 22 Nisan 1944'te Almanya'ya yapmakta olduğu krom sevkiyatını durdurdu. Konu ile ilgili olarak Dış işleri Bakanı Numan Mememencioğlu, "...harici siyasetimizin umdesi ve esası İngilizlerle olan ittifak muahedesi olduğuna göre biz bitaraf değil arkadaşlar. O halde müttefiklerin bize verdikleri notayı bir bitaraf gibi değil bir müttefik devlet gibi tetkik etmemiz lazım gelir." (Goloğlu, 1974:236-237).

Bu arada Almanya'nın cephelelerdeki durumu gittikçe kötüye gitmekteydi. Nitekim Müttefik Devletler, 6 Haziran 1944'te Normandiya çıkartmasını gerçekleştirdiler. İngiltere ve ABD, 13 Haziranda Türkiye'den Almanya ile olan tüm ekonomik bağlarını koparmasını istedi. Ancak Müttefik Devletlere, savaşın sonunun iyice belli olmasına kadar ret cevabı verildi.

İngiltere, Türk Hükümeti'ne Temmuz ayı sonunda son kez uyarıda bulundu. Bunun üzerine Türk Hükümeti, Müttefik Devletler ile bozulmakta olan ilişkilerini düzeltmek amacıyla, Almanya ile olan tüm ilişkilerini Büyük Millet Meclis Kararı ile 2 Ağustos 1944'te kesti (Goloğlu, 1974:259). Türkiye bu kararı alırken, barış konferansında tam bir Müttefik muamelesi gösterileceğine dair garanti alınmıştı (Armaoğlu, 1992:414). Zaten Almanya'nın savaştaki durumu da kötüdür. Almanya'ya yapılan krom

sevkiyatının durdurulmasının ardından Türkiye ile Almanya arasında bağlayıcı hiçbir husus kalmamıştı. Artık Almanya düşmanımız değil, ancak müttefikimiz de değildir. Türk kamuoyu meclisin bu kararını, Türkiye'nin menfaatleri açısından doğru ve zaruri bulmuştu. Böylece Türkiye'nin tavrı açıkça Müttefik Devletlerden yana olmuş, bundan sonra da Müttefik devletlerin ilgisi kazanılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Türk basınında Müttefik devletler taraftarı olduğu hususunda açıklamalar yapılmıştır. N. Nadi'ye göre; "...Türkiye, bu harbde İngiltere'nin ittifakını milli politikasına temel direği yapmış, beş koca harp yılı içinde bu ittifaka karşı duyduğu bağlılıktan bir an olsun ayrılmamıştır" (Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ekim 1944). Zira Türk Hükümeti, savaşın ardından büyük devletlerle daha da yakınlaşmayı ümit etmekteydi.

1945 yılına gelindiğinde Almanya'nın mağlubiyeti kesinlik kazandı. Bu arada ABD ve İngiltere, ilişkilerin kesilmesini yeterli bulmayıp Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesini istediler. Ayrıca bunun, Nisan ayında toplanacak olan San Fransisko Konferansı'na katılabilmenin de tek yolu olduğunu belirttiler. Bunun üzerine olağanüstü toplanan Büyük Millet Meclisi, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi, daha sonra eleştirilere maruz kalacaktır. Eleştiriler karşısında İnönü; "hareketin sadece Müttefik Devletlerin isteği üzerine ve onlarla beraberlik gereği" (TBMM Konuşmaları, 1992:54-60) yapıldığını ifade etmiştir.

C. Sovyetler Birliği ile İlişkilerin Bozulması ve Yalta Konferansı

Türkiye'nin Sovyetler birliği ile olan ilişkileri daha savaşın başında soğuk bir havaya girmişti. Sovyet Rusya'nın, savaşın başlaması ve Almanya ile yaptığı anlaşma, Türkiye için doğal olarak tehdit oluşturmuştu. Türkiye, Sovyet Rusya'dan duyduğu endişeleri, Ekim 1939'da yapılan Moskova görüşmelerinde gidermeyi ummuş, ancak, tam tersi bir durum ve tavır ile karşılaşmıştı. Bunun ardından savaş dönemi boyunca da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye olan yaklaşımı değişmeyecek ve bir tehdit unsuru olmaya devam edecektir.

Sovyetler Birliği, savaşın başlamasından sonra Doğu Avrupa'da, Almanya ile anlaşmalarının gereği olarak bir dizi işgal ve ilhak faaliyetlerinde bulunmuştur. Ancak daha sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar Almanya ile yapılan ittifakın sona ermesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği Almanya ile yollarının ayrılmasının ve Alman tehlikesini hissetmesinin ardından Müttefikler ile bir araya gelmiştir.

Sovyet Rusya'nın Müttefik Devletlerin yanında yer alması, Türkiye açısından başlangıçta ümit verici oldu ise de, aslında daha zor bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Zira Türkiye, Sovyet istekleri doğrultusunda hareket eden Müttefik Devletlerin, gittikçe artan baskıları ile karşı karşıya kalmıştır.

Bu sırada Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden duyduğu endişe giderek arttı. ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya arasında yapılan görüşmelerde sanki yeni denge unsurları belirlenmektedir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Müttefikler tarafından önemini bilmektedir. Müttefik Devletlere sürekli Sovyet Rusya tehlikesi anlatılmaya çalışılmış ancak ABD ve Rusya bu uyarılara kulak asmamıştır. Hatta Sovyet Rusya'ya sempati duyulmuş, kızıl Ordu'ya kahraman gözüyle bakılmıştır (Deringil, 1979:249).

1945 yılı şubat ayında Müttefik Devlet liderleri Kırım'ın Yalta şehrinde buluştular. Konferanstan hemen önce Türkiye boğazları, Sovyet ordularına askeri mühimmat taşıyan Müttefik devletleri gemilerine açmıştır. Bu jest ile dargın müttefiklerin gönlü alınmaya çalışılmıştır.

Yalta Konferansı Türkiye'yi iki yönden alakadar etmekteydi. Konferansın 10 Şubat 1945 günü yapılan 7. Oturumunda Sovyet lideri Stalin, Boğazlar ve Montreaux Sözleşmesi konusunu ortaya atmıştı. Stalin, "Montreaux sözleşmesinin eskidiğini, Japonya'nın bile sözleşmenin hazırlanmasında Sovyetlerden daha büyük rol oynadığını sözleşmenin bugün fiilen ortada olmayan Milletler Cemiyeti tarafından yapıldığını, sözleşmenin Türkiye'ye yalnız savaşta değil, kendilerini savaş tehlikesinde gördükleri zaman da Boğazları kapama hakkını verdiğini ve sözleşmenin İngiltere ile Sovyetler birliği arasındaki ilişkilerin iyi olmadığı bir dönemde yapıldığını" belirtmiş ve sözleşmenin değişmesini istemiştir (Bilge, 1992:261; Gürün, 1991:272-273).

ABD ve İngiltere ise, o günün koşullarında Sovyetler Birliğine boğazlardan geçiş için daha çok haklar verilmesi açısından Montreaux Sözleşmesinin yenilenmesine taraf oldukları görülmektedir. Ancak Boğazlarda statükonun büyük ölçüde değiştirmesinden yana olmadıkları anlaşılmaktadır. Nihayet konunun Müttefik Dışişleri Bakanlarının yapacakları ilk toplantıda görüşülmesi kararlaştırılmıştır.

Yalta Konferansı'nın Türkiye'yi alakadar eden ikinci konusu ise, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kuruluşu ve Türkiye'nin bu teşkilata üyeliği idi. Türkiye'nin San Fransisko'da yapacak olan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kuruluşu toplantısına davet edilmesi konusu, Yalta Konferansı'nın 8 Şubat 1945'de yapılan 5. toplantısında söz konusu olmuştur. Konferansa katılan üç büyükler, o güne kadar Almanya'ya savaş ilan etmiş devletlerin San Fransisko'da toplanacak Birleşmiş Milletlere katılabileceklerini belirtmişlerdir (Gürün, 1991:274; Bilge, 1992:260).

Konferansta Türkiye'nin de 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği takdirde San Fransisko Konferansına katılabileceği kararlaştırılmıştır (Koçak,1986:323). Türkiye bu karara Müttefik muamelesi görme şartıyla uymuştur.

D. Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nın İptali

Alman-Sovyet savaşının başlamasından itibaren Türkiye'nin tarafsızlığını isteyen Sovyetler Birliği, Tahran Konferansına kadar Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa girmesini istiyor ve hatta bu amaçla Türkiye'ye baskı yapıyordu. Adı geçen konferanstan sonra kimi nedenlerden dolayı Türkiye'nin savaşa girmesi konusuyla pek ilgilenmemiştir. Savaşın sonlarına doğru ise, Türkiye'nin savaşa girmesini ister görünse de politik davranışlarıyla savaşın Türkiye'nin tarafsızlığı ile bitmesini arzuladığı anlaşılmaktadır.

Antlaşmanın feshi olan 19 Mart 1945 tarihine gelindiğinde Sovyetler Birliği hemen hemen bütün Doğu Avrupa'yı ve Balkanları denetler duruma gelmişti. Kızıl Ordunun askeri başarıları Sovyet lider ve diplomatlarının Türkiye'ye karşı tutumlarını da hissedilir ölçüde değiştirmişti. Ne var ki, Türkiye de Sovyet davranışlarının etkisiyle savaşa girmiş,

Birleşmiş Milletler Örgütüne kurucu üye olmak hakkını elde etmiş bulunuyordu. Bu durumda Sovyetler Birliği Feridun Cemal Erkin'e göre: "Türkiye'nin uluslararası ortamda kazandığı istikrarı ortadan kaldırmak amacıyla 17 Aralık 1925'te Paris'te imzalanan Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı iptal ediyordu" (Erkin, 1968:246).

19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'ye izin için dönmekte olan Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul ettiği esnada kendisine Sovyet Hükümetinin, günün koşullarına ve savaşın getirdiği değişikliklere uymadığı için esaslı değişiklikler getiren 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasının iptalini bildirmiştir (Armaoğlu, 1992:415).

Kamuran Gürün antlaşmanın iptalini şu şekilde değerlendirmiştir:

"1925 Antlaşmasında Rusya'yı rahatsız edecek bir hüküm bulmak zordur. Bu antlaşma ile Türkiye, Rusya'ya bilgi vermeden ve bazı durumlarda onun onayını almadan batı Devletlerinin herhangi biri ile antlaşma yapmak olanağına sahip değildi. Eğer bu antlaşma yürürlükte kalsaydı Türkiye'nin Nato'ya girmesi söz konusu olmayabilirdi. Rusya aslında antlaşmayı feshederek Türkiye'ye hareket serbestisi vermiştir" (Gürün, 1999:188).

Türkiye 17 Aralık 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasının 6 ay önce Sovyetler Birliği'nce iptal bildirisini 4 Nisan 1945'te bir nota ile yanıtlamıştır. Nato'da Sovyetler Birliği'nin yeni bir antlaşma teklifi için ortaya koyacakları önerilerin de değerlendirileceği belirtilmiştir (Deringil, 1979:250).

E. Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Etmesi ve San Fransisko Konferansına Katılması

Yalta Konferansı'ndan sonra İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sr. Maurice Peterson Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek Konferansta alınan kararları bildirmiştir. Buna göre kurulacak olan dünya işbirliği örgütünü (BM) görüşmek üzere toplanacak olan San Francisco Konferansına 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan ülkeler davet edilecekti. Türkiye bu bildiriden üç gün sonra 32 Şubat 1945'te, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye, savaş sonrası dünya düzenini yeniden kuracak olan San Fransisko Konferansına katılabilmek için, Yalta Konferansının tespit ettiği formalite koşullarına bu suretle uyuyordu. Sonuçta 5 Mart 1945'te Türkiye, San Fransisko Konferansına resmen davet edilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 1973:243). Konferans 25 Nisan 1945'te ABD'nin San Fransisko kentinde başlamıştır (Erkin, 1986:251).

Konferansın Türkiye açısından anlamı; savaş galibi büyük devletlerin kendi amaçlarına hizmet için uluslararası bir sistem kurma çabalarıydı. Büyük devletler politika oluşturacaklar, küçük devletler de buna çaresiz uyacaklardı. Türkiye'nin bu ve benzeri görüşleri konferansta savunduğu görülmektedir. Bu savunmanın nedeni büyük bir devletin (Sovyetler Birliği) saldırısından çekinmesinin etkili olduğu açıktı. Doğal

olarak Türkiye'nin zayıf itirazları alınan kararları etkilememiştir. Kaldı ki, kendisi de konferansa katılmayı son anda hak kazanmıştır. Sonuçta 26 Haziran 1945'te aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 51 ülkenin Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalamasıyla konferans sona ermiştir (Soysal, 1977:6-8).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk dış politikası batı yanlısı bir siyaset takip etmiştir. Nitekim müttefik devletlerle yapılan paktlar ve görüşmeler bunu göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye tehditlerin yönü ve boyutuna göre bitaraf kalmaya çalışmıştır. Zira savaşa sebep olan mesele sahiplerinin savaşan taraflar olması, Türkiye için savaştan uzak kalmaya yeterli neden teşkil etmiştir.

Türkiye, ısrarla savaş harici kalmaya çalışmış, ancak müttefik devletlerin yoğun baskısı ve yardım sözleri güvensizliğe yol açmıştır. Türkiye açısından ortada kalma endişesi, yönelen ısrarlı baskıları "geçişirme" siyasetini getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce eski önemini kaybeden Türk-Sovyet ilişkileri, savaş esnasında daha da bozulmuş, savaş sonunda ise iki devlet arasındaki anlaşmazlıklar iyice keskinleşmiştir. Savaşın sonlarına doğru Sovyetler Birliği, müttefik devletler yanındaki olumlu görüntüsünü kullanmaya başlamış, üstelik doğrudan toprak talebinde bulunma cüretini göstermiştir. Bu, savaş sonrasında daha uzunca bir müddet devam edecek olan Sovyet tehdidinin başlangıcı olmuştur. Türkiye bu tehdiye karşı koyabilmek için dışarıdan destek arayacak, ancak bir türlü bulamayacaktır. Yani, milletlerarası münasebetlerde yalnız kalınacaktır. Nitekim Türkiye'nin arayışları, ABD'nin Avrupa'ya el atma ve denge unsuru olma kararına kadar sürmüştür.

Netice itibarıyla İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dengeleri göz önünde bulundurarak, II. Dünya Savaşı döneminde Türk dış politikasını değerlendirdiğimiz bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- Birinci Dünya Savaşı sonrası Batılı büyük devletlerin tehdidine karşı Sovyetler Birliği'ne dayanan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonunda ise tam tersi bir tutum içerisine girmiş ve uluslararası yeni dengeler gereği bu kez Sovyet tehdidine karşı ABD'ye dayanmaya başlamıştır.

2- İki savaş arasındaki dönemde, Türkiye'nin uyguladığı denge politikasının ağırlık noktasını önceden Sovyetler Birliği oluştururken, dönemin sonuna doğru ibrenin İngiltere'ye doğru kaydığı görülmüştür.

3- Bu değişime zemin hazırlayan esas olarak Türkiye'nin öteden beri uygulamakta olduğu Batıya yönelik politikalar olmakla birlikte, bunda Akdeniz'de İtalya'nın yarattığı tehlikenin etkisi de büyüktür.

4- İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye Almanya'nın coğrafi olarak kendisinden uzak olması nedeniyle, bu devletin ortaya çıkardığı tehlikelerden çok, İtalyan tehlikesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca Almanya ile arasındaki gelişmiş ekonomik ilişkiler nedeniyle bu ülkeyi daha önce tehdit olarak algılamayan Türkiye'nin, bu ülkenin

Balkanlara yönelik amaçlarını anlaması sonucu, kendi güvenliği ile ilgili kaygıları da artmıştır.

5-İki savaş arasında Türkiye'nin uyguladığı denge politikası tarafsızlık politikasıyla uyumlu hale getirilmeye çalışılmış ve aynı zamanda barışı temel alan kimi ittifaklar oluşturulmuştur.

6-Jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca savaşan tarafların önemli bir ilgi odağını oluşturmuştur. Her iki taraftan da gelen savaşa katılma konusunda baskılara hedef olmuş, bu açıdan sürekli olarak müttefikler arası konferansların değişmez gündemini oluşturmuştur.

7-Türkiye savaşa girmese de savaşın olumsuz koşullarından etkilenmiştir. Ekonomik abluka, seferberlik, askeri harcamalar gibi unsurlar ülke ekonomisini temelinden sarsmıştır.

8-İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Almanya'nın yenileceğini anlayan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin askeri olarak güçlenerek etki alanını da genişletmesini de göz önünde bulundurarak tarafsızlığını müttefikler lehine bozmuş ve fiilen olamasa da resmen savaşa katılmıştır. Bu arada artık belirginleşmeye başlayan uluslararası tabloda da kendine bir yer edinme çabasına girmiştir.

9-Savaşın sona ermesinin ardından Türkiye büyük bir yalnızlığa düşmüş, buna Sovyet tehdidinin şiddetini artırarak sürdürmesi eklenince, ülkedeki olağanüstü koşullar ve savaş hali bir süre daha devam etmiştir.

10-İlk başlarda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği tehdidine karşı ABD ve İngiltere'nin desteğini sağlamak için gösterdiği çabalar istenilen sonucu vermemiştir. Fakat zamanla tarafların Sovyetler Birliği konusundaki görüşleri benzemeye başlayınca Türkiye de bu ülkelerin beklediği desteği bir ölçüde sağlayabilmiştir.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

T.B.M.M., Z.C. (1939). Dönem 5, Cilt: 1-2, 12.05.1939. Ankara: T.B.M.M. Basımevi.

T.B.M.M., Z.C. (1939). Dönem 6, Cilt: 3, 26.03.1939. Ankara: T.B.M.M. Basımevi.

Gazeteler

Cumhuriyet, 5 Ocak 1941.

Cumhuriyet, 26 Mayıs 1941.

Cumhuriyet, 20 Haziran 1941.

Cumhuriyet, 27 Haziran 1941.

Cumhuriyet, 21 Ekim 1944.

Kitap ve Makaleler

Arı, Ö. (1987). Uluslararası İlişkiler. Der Yayınevi, İstanbul.

- Armaoğlu, F. (1992). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1919-1980, Cilt: 1, (18. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1971). Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın). Ankara: Bigi Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1979). İkinci Adam, Cilt: 2. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Barutçu, F. A. (1977). Siyasi Anılar. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bilge, S. (1992). Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964. Ankara: T. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çelik, E. (1969). 100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Deringil, S. (1979). Turkish Foreign Policy During The Second World War. Norwich.
- Deringil, S. (2000). Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dünya Savaşları Ansiklopedisi. (1998), Cilt: 3. İstanbul: Görsel Yayınları.
- Erkin, F.C. (1968). Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi. Ankara: Başnur Matbaası.
- Erkin, F.C. (1986). Dışişlerinde 34 Yıl, Cilt: 2. Ankara: TTK Yayınları.
- Esenbel, M.(1995, 30 Mayıs). Anılar. Milliyet Gazetesi.
- Goloğlu, M. (1974). Milli Şef Dönemi (1938-1945). Ankara: Kalite Matbaası.
- Gombrich, H. E. (1997). Dünya Tarihi (Çeviren: Ahmet Mumcu). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gönlübol, M. (1974). Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gürün, K. (1991). Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953). Ankara: TTK Yayınları.
- Gürün, K. (1999). Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992). Ankara: TTK Yayınları.
- Hobsbawn, E. (1996). Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 (Çeviren: Yavuz Alagon). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları. (1942), Cilt: 1. Ankara: TBMM Yayınları
- İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları. (1992), Cilt: 2. Ankara: TBMM Yayınları.
- Koçak, C. (1986). Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945). Ankara: Yurt Yayınları.
- Kop, K. K. (1945). Milli Şefin Söylev, Demeç ve Mesajları. İstanbul: Akay Kitabevi.
- Kurat, Y. T. (1961). "İkinci Dünya Savaşında Türk- Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset". *Bellekten*, 25(97), 95-103.
- Nadas, M. (1991). Geo- Asrtral Siyaset Boğazlar ve Deltalar, Cilt: 2, (2. Baskı). İstanbul: Kastaş Yayınları.

- Oran, B. (1981). "Atatürk'te ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları", *A.Ü.S.B.F.D.*, Atatürk Özel Sayısı, 205-210.
- Öndeş, O. (1980). *II. Dünya Savaşı 1939-1945*, (3. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Özgüldür, Y. (1993). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*. Ankara: Genelkurmay Yayınları.
- Postwar Foreign Policy Preparation 1939-1945. (1949). Washington D.C.: Department of State Publication.
- Esmer, A. Ş. ve O. Sander. (1993). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, (8. Baskı), 137-185. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sarınay, Y. (1988). *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi*. Ankara.
- Soysal, İ. (1977). *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye*. İstanbul: İsis Yayınları.
- Soysal, İ. (1989). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt: 1-2. Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Soysal, İ. (1998). *Türk Dış Politika İncelemeleri için Klavuz 1913-1919*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Shirer L. W. (1979). *Nazi imparatorluğu, (Çeviren: Rasih Güran)*, Cilt: 1. İstanbul: Hür Yayınları.
- Turan, İ. & Barlas, D. (1994). "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri". *Türk Dış Politikasının Analizi*, 158-167. İstanbul: Der Yayınları.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*. (1973). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Türkiye Dış Politikasında 50 yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*. (1973). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Ülman H. (1961). *Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara.
- Weisband, E. (1974). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası. (Çeviren: Ali Kayabal)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yazıcı, F. (1972). *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler*. İstanbul: Sümer Yayınları.
- Yılmaz, M. (1998). "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası". *Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8, 14-31.